

KAMIL HARVÁNEK

TRAKTÁT *LARGUM SERO* JANA Z HOLEŠOVA: PŘÍSPĚVEK K LIDOVÉ ZBOŽNOSTI VE STŘEDOVĚKU

Largum sero: A Contribution to the Study of Lay Piety in the Middle Ages

*The study focuses on the tract *Largum sero* written by the Benedictine monk Jan of Holešov. Four fifteenth-century manuscripts of this text exist; two are preserved in the Jagiellonian Library in Cracow, one in the Library of the National Museum in Prague and one in the Herzog August Library in Wolfenbüttel. There is also an old print from Olomouc from the mid-eighteenth century. The author of the article describes how the tract reached Czech and foreign scholars, presents available biographical data about Jan of Holešov and analyses the content of the text based on the description of folk customs. Simultaneously, he offers references and quotations of late medieval primary sources of mostly Czech origin, whose authors comment on the ideas further developed by Jan of Holešov. Finally, comparing the manuscript material and the old print, he underlines their more significant differences and briefly evaluates the importance of this medieval source.*

Key words:

lay piety, Christmas customs, pre-Hussite tracts

Traktát *Largum sero* sepsal benediktinský mnich Jan z Holešova někdy mezi léty 1397–1405 na žádost faráře v Lysé nad Labem Přibyslava, jemuž ho věnoval jako štědrovečerní dárek.

V současné době známe čtyři rukopisy z počátku 15. století, v nichž je traktát zaznamenán. Dva se nalézají ve fondech Jagellonské knihovny v Krakově (pravděpodobně z roku 1404 a opis z roku 1419),¹ další v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu (z roku 1427 či 1428)² a v knihov-

¹ Biblioteka Jagiellońska Kraków. Sg. AA V 1, 1700, p. 337–353 a 1707, p. 320–338.

² Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Sg. Helmst. 276, f. 25r–30v.

ně Národního muzea v Praze (s datem vzniku kolem roku 1414), jenž byl objeven až ve dvacátých letech 20. století.³

V roce 1761 vydal tiskem francouzský premonstrát Arsenius Theodor Fasseau pod názvem *Largissimus vesper seu Colledae historia*.⁴ Podkladem mu byl dnes již ztracený rukopis z roku 1426, uchovávaný v knihovně olomouckého kanovníka Gianiniho, kterou měl Fasseau z pověření olomoucké kapituly po jeho smrti rozprodat.⁵ V Moravském zemském archivu v Brně se nachází přepis téhož rukopisu pořízený v polovině 18. století rajhradským benediktinem Alexiem Habrichem a jeho starším řádovým bratrem Bonaventurou Pitrem, který provedl závěrečné korektury textu.⁶ Tento rukopis zatím nebyl autorem příspěvku zkoumán.

Roku 1889 vydal traktát filolog a religionista Hermann Usener, který měl k dispozici anonymní verzi z wolfenbüttelského rukopisu, olomoucký tisk a Pitřův přepis.⁷ Další edici traktátu, tentokrát z krakovského rukopisu, připravil s přihlédnutím k Usenerově práci v roce 1916 literární historik a slavista Aleksander Brückner, pobídnut známým katalogizátorem rukopisů Jagellonské knihovny Władysławem Wisłockim.⁸

Kromě výše jmenovaných vydavatelských počínů bylo traktátu a jeho autorovi věnováno několik dílčích studií a článků a řada okrajových zmínek zejména u polských⁹ a českých badatelů. Množství informací k osobnosti

³ Knihovna Národního muzea Praha. Sg. XI A 27, f. 128r–135v.

⁴ *Largissimus vesper seu Colledae historia*. Ed. A. T. Fasseau. Olomucii 1761.

⁵ Z u b e r , Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987, s. 74.

⁶ Moravský zemský archiv Brno. E 6 Benediktini Rajhrad, sg. H e 24/3.

⁷ U s e n e r , Hermann: *Religionsgeschichtliche Untersuchungen II*. Christliche Festbrauch. Bonn 1889.

⁸ B r ü c k n e r , Aleksander: *Przyczynki do dziejow jezyka polskiego*. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny 54, 1916, s. 261–351.

⁹ F i s c h e r , Adam: *Kult Welesa u Słowian*. In: Sborník prací věnovaných profesoru dru. Václavu Tillovi k šedesátým narozeninám. Red. J. Polívka – J. Frček – J. Ježek – J. Horák. Praha 1927, s. 46–51; C a r a m a n , Piotr: *Obrzęd kolędowania u Słowian i Rumunów*. Krakow 1933, s. 252; V r t e l - W i e r c z y ŋ s k i , Stefan: *Largum sero Jana z Holeszowa. W kręgu źródel kazań gnieźnieńskich*. In: Munera litteraria. Księga ku czci Profesora Romana Pollaka. Red. Zygmunt Szweykowski. Poznań 1962, s. 305–315; L e n a r t , Miroslav: *Czy w sredniowiecznym traktacie Largum sero odnajdujemy ślad dzisiejszego oplatka?* Liturgia Sacra 3/10, 1997, s. 47–51; B y l i n a , Stanisław: *Między Godami a Wigilią. Kilka uwag o traktacie Jana z Holešowa*. In: Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego I. Red. H. Gapski. Lublin 1998, s. 69–73; B r a c h a , Krzysztof: *Teolog, diabeł i zabobony. Świadectwo traktatu Mikołaja Magni z Jawora „De superstitionibus“ (1405)*. Warszawa 1999, s. 66–67; t ý ž : *Nauczanie kandydackie w Polsce późnego średniowiecza*. Kielce 2007, s. 197–199.

Jana z Holešova se podařilo shromáždit v souhrnných pracích Františka Martina Pelcla a Bedy Dudíka.¹⁰ Poté se v českém prostředí na traktát trochu pozapomnělo, o čemž vypovídá i fakt, že nebyl zahrnut do historicko-etnografické studie Čenka Zíbrta věnované staročeským výročním zvykům.¹¹ Až Usenerova edice a některé kontroverzní dedukce autora v úvodní stati vyburcovaly k reakci Josefa Ladislava Píče.¹² Následně využili poznatků ze studia traktátu Jan Soukup nebo Zdeněk Nejedlý.¹³

S Brücknerovou edicí traktátu založenou na krakovském rukopise z roku 1404 však byla česká vědecká obec seznámena až v roce 1925 na stránkách *Českého lidu*, téměř deset let poté, co spatřila světlo světa.¹⁴ Pozornosti zřejmě unikla v souvislosti s probíhající první světovou válkou. Čenku Zíbrtovi se pak v následujícím roce podařil nečekaný nálezný rukopis v knihovně Národního muzea v Praze. O objevu referoval v *Českém lidu* Václav Flajšhans s motivujícím závěrkem: *Celkem tento nově poznáný rukopis musejní budí touhu, aby některý mladší filolog podnikl vydání všech spisů Jana z Holešova.*¹⁵

Pasáže traktátu týkající se zachovávání obyčejů přeložil do českého jazyka dle uvedeného krakovského rukopisu Rudolf Holinka, přičemž vypustil odkazy na církevní autority a s nimi spojené vývody pastoračně-teologického rázu.¹⁶ V novější době traktát vzbuzuje zájem především historiků, etnografů nebo etnologů,¹⁷ autor tohoto příspěvku by se rád pokusil o jeho edici spolu s novým a úplným překladem do českého jazyka.

¹⁰ P e l c l , František M.: *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler; nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken IV.* Prag 1782; D u d í k , Beda: *Geschichte des Benediktiner-stiftes Raygern im Markgrathum Mähren I.* Brünn 1849, s. 441–445. Srov. také korespondenci mezi Pelcem a Habrichem týkající se traktátu – J o h a n i d e s , Josef: *František Martin Pelcl (1734–1801). Život a dílo.* Rychnov nad Kněžnou 1981, s. 54–58.

¹¹ Z í b r t , Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní.* Praha 1889.

¹² P í č , Josef L.: *Zpráva o Usenerově díle a opravy některých jeho tezí.* Památky archaeologické a místopisné 14/10, 1889, s. 544–546.

¹³ S o u k u p , Jan: *Staročeské výroční obyčeje, slavnosti, pověry, čary a zábavy prostonárodní ve spisech Tomáše ze Štítého.* Plzeň 1902, s. 27; N e j e d l ý , Zdeněk: *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách.* Praha 1904, s. 233–234.

¹⁴ F l a j š h a n s , Václav: *Břevnovský mnich Aleš o staročeském slavení vánoc (o koledě) ve věku 14?* Český lid 25, 1925, s. 81–83.

¹⁵ T ý ž : *Nový rukopis „Štědrého večera“ od Jana Holešovského z r. 1414.* Český lid 26, 1926, s. 81–83.

¹⁶ *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu.* Ed. B. Havránek – J. Hrabák. Praha 1957, s. 743–749.

¹⁷ H o r á l k o v á , Zdeňka: *České příspěvky k poznání slovanských koled.* Český lid

Život a dílo Jana z Holešova

Jan z Holešova (asi 1366–1436) se narodil v moravské šlechtické rodině. Studoval v Praze, kde vstoupil do benediktinského řádu a stal se mnichem břevnovského kláštera. Po návratu ze studií v Paříži, kam byl vyslán opatem Divišem, sepsal v roce 1397 komentář k písni *Hospodine, pomiluj ny* (*Expositio cantici sancti Adalberti Hospodine, pomiluj ny*), jenž měl napomoci lepšímu porozumění textu a vést ke správnému a jednotnému užívání starobylého hymnu, často modifikovaného neznalostí věřících.¹⁸ Spis zaujal faráře v Lysé nad Labem Příbyslava, jenž se postaral o jeho rozšíření a zároveň inicioval vznik dalšího traktátu – *Largum sero*. Do života klášterní komunity poté tvrdě zasáhly husitské války, před nimiž byli mniši nuceni prchnout a vyměnit domovské působiště, které skončilo roku 1422 v plamenech, za zdi rajhradského kláštera. Jan zde zastával úřad opata. Zemřel v roce 1436.

Janu z Holešova bývají v některých pramenech přisuzovány i jiné spisy, které se dílem nedochovaly, dílem je jejich autorství sporné. Do první skupiny můžeme zařadit mariánská kázání (*Sermones de laudibus B. M. V.*), do druhé traktát *An credi possit in papam*¹⁹ a *Postilu*.²⁰

56, 1969, s. 64–78; F r o l e c , Václav: *Vánoce v tradici českého lidu*. In: *Vánoce v české kultuře*. Ed. V. Frolec. Praha 1988, s. 48–124; Š m a h e l , František: *Husitská revoluce II*. Kořeny české reformace. Praha 1993, s. 19; t ý ž : *Silnější než víra: Magie, pověry a kouzla husitského věku*. In: *Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002, s. 256; N o d l , Martin: *Lidová zbožnost v předhusitských Čechách*. Dějiny a současnost 16/5, 1994, s. 16–19; F r o l c o v á , Věra: *Stojí tyčka pro střed v dvoře. K Sušilovu objevu milostných koled*. In: František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace. Red. V. Frolcová. Rousínov 2004; t á ž : *Folklor a obřad v kalendářním cyklu*. In: *Kultura – společnost – tradice I*. Ed. L. Tyllner – Z. Uherek. Praha 2005, s. 75–114; V e č e r k o v á , Eva: *Vánoční dar a darování*. In: *Dary a obdarování*. Ed. L. Tarclová. Studie Slováckého muzea 12. Uherské Hradiště 2007, s. 101–107.

18 Latinský text: N e j e d l ý , Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu I*. Zpěv předhusitský. Praha 1954², s. 409–433; překlad do českého jazyka: *Literární teoretické texty I*. Antika, středověk, renesance. Ed. K. Sgallová. Praha 1972, s. 177–190; k dochování rukopisného materiálu srov. *Výbor z české literatury*, s. 771.

19 Latinský text nadepsaný *scriptum cuiusdam religiosi de Brzewnow* vydal J. Sedlák v Hlídce 28/1–3, 1911; přetisk: *Miscellanea husitica Ioannis Sedlák*. Ed. J. Polc – S. Příbyl. Praha 1996, s. 522–542.

20 Srov. B a r t o š , František M.: *Přehled předhusitských postil*. Jihočeský sborník historický 19, 1950, s. 1–6.

Obsah traktátu *Largum sero*

V rozsahem nevelkém dílku shromáždil Jan z Holešova sedm nejrozšířenějších vánočních zvyků, jejichž vznik cíleně vztahuje k památce narození Krista, byť kořeny většiny z nich vězí hluboko v pohanské tradici. Tímto způsobem uvádí lidové obyčeje do souladu s křesťanskými dogmaty a jinak neakceptovatelné magické praktiky dostávají punc církví posvěceného aktu. U každého z popisovaných zvyků staví autor v opozici k jejich náležitému dodržování nepatřičné konání věřících, spojujících provádění obyčejů s různými pověrečnými očekáváním, nejčastěji motivovanými získáním osobního prospěchu. Jan z Holešova vyvozuje, že se tak děje skrytým řízením ďáblovým a pro jeho potěšení.

První zvyk spočíval v půstu v předvečer Narození Krista, jenž měli křesťané držet až do východu hvězdy. Autor dodává, že kromě věřících oddávajících se bohubíbě zdrženlivosti se najdou jedinci, kteří se v tento den přejídají, opíjejí, celou noc hrají v kostky a zkoušejí, zda budou mít při hře štěstí po celý rok. Následující sváteční den pak prospí.

Z pramenů je zjevné, že hazardní hry byly v české kotlině velmi oblíbené, o čemž svědčí třeba slova z tzv. *Maiestas Carolina*:

*Sane consuetudinem male gratam, quae dici potius meretur abusus, in dispendium multiplex nostrorum fidelium regni nostri Bohemiae diutinus observatam, sicut accepimus...*²¹

Zřejmě se je jen velmi těžko dařilo vymýtit, jak lze dovodit ze stále se opakujících zákazů a nařízení, mezi jinými z ustanovení synodálních statut z 18. října 1398, které pod trestem exkomunikace zapovídá hru v kostky na Štědrý den a Hod Boží vánoční:

*...mandat sub pena excommunicationis, quatenus omnes presbyteri et clerici in vigilia Nativitatis Christi et nocte ipsius vigilie et in die sancto cesent a ludis nec non rectores ecclesiarum informet et moneant suos parochianos et subditos sub eadem pena mandatum hoc observari...*²²

²¹ *Archiv český* (= AČ) 3. Ed. F. Palacký. Praha 1844, s. 112–113.

²² P o l c , Jaroslav – H l e d í k o v á , Zdeňka: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*. Praha 2002, s. 264.

Velké množství podobných dokladů nalezneme v různých světských i církevních právních normách,²³ v pastoračních příručkách, kázáních, ale i v literatuře zábavné.²⁴

Druhý zvyk souvisel s faktickým naplněním obsahu pojmu *Štědrý večer*. Dveře domů se nechávaly otevřené, aby všichni potřební mohli vejít a vzít si ze stolu přichystané pohoštění, v některých domácnostech dostávali přichozí rovněž peníze. Z úst autora traktátu zaznívá i sociální apel – nabádá bohatší, aby si tento večer brali dobytek chudších a řádně jej nakrmili. Zároveň Jan z Holešova trpce konstatuje, že někteří myslí spíše na vlastní profit a míchají peníze v měšci, aby se jim další rok rozmnožily nebo je kladou na stůl, aby jich měli v příštím roce dostatek, někdy také otevírají kapsy, aby jim do nich snáze vklouzlo štěstí.

V *Homiliáři opatovickém*²⁵ je v *Sermo de nativitate Domini nostri Jesu Christi* věřícím podáván návod, jakým způsobem mají vhodně oslavit svátek narození Páně. Obdobně jako v *Largum sero* je i zde kladen důraz na skutky milosrdenství, projevy štědrosti a soucitu s potřebnými:

*Et quomodo fratres eum honorare debemus? Non in splendidis vestimentis vel plenis calicibus epotandis; sed puro corde et corpore, in misericordia pauperum, in elemosynarum largitate, in caritate non ficta, in dilectione dei et proximi, donantes sibi invicem, si quis habet adversus aliquem querelam; odium et iracundiam, fratres carissimi, quasi venenum projicite de cordibus vestris, castitatem etiam cum propriis uxoribus servate. Ubicunque in ecclesia stabitis, nolite invicem multum loqui. Ad conviviola vestra frequentius invitate pauperes...*²⁶

²³ Např. XXX. a XXXI. článek tzv. *Maiestas Carolina* – srov. AČ 3, s. 112–115; synodální statuta – srov. P o l c , J . – H l e d í k o v á , Z.: *Pražské synody* – viz heslo ve věcném rejstříku *Clerici – ludi taxillorum et alearum*, s. 306; dále srov. P o l c , Jaroslav: *Kapitoly z církevního života Čech podle předhusitského zákonodárství*. In: *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Red. Z. Hledíková – J. V. Polc. Praha 1994, s. 40–41.

²⁴ Srov. *Staročeské satiry*. Ed. J. Vilikovský. Praha 1942, s. 1–5.

²⁵ Původ většiny kázání tohoto souboru dosud nebyl dostatečně objasněn, u části lze předpokládat starší, cizí předlohu. Naposledy dosavadní bádání stručně shrnul K a l - h o u s , David: *Sv. Václav Homiliáře opatovického. K české státnosti 12. věku*. In: *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové. Ed. H. Krmíčková – A. Pumprová – D. Růžičková – L. Švanda. Brno 2006, s. 357–365.

²⁶ *Beiträge zur Geschichte Böhmens (= BGB) I–I*. Das Homiliar des Bischofs von Prag. Hrsg. von F. Hecht. Prag 1863, s. 5. Srov. český překlad *Šest kázání z Homiliáře opatovického*. Přel. K. Doskočil. Praha 1939, s. 13.

Tomáš ze Štítného ve spise *O hospodářovi, o hospodyni a o čeledi* vypočítává při výkladu desatera pro změnu to, co by se ve sváteční dny dělat nemělo (zřejmě však se mnohdy dělo):

Ale ne k tomuť sú svátci, jakož je zlí lidé obracují, aby smilnili svými tanci aneb lecjakús zamysleč nekázen neb túlanie nepotřebné aneb klevety póbobiec aneb obžerstvie plodiec v krčmě anebo kostky a sváry a lecjakús hrdost, a darmo utrácejíc, co sú vše dni vydělali...²⁷

Třetí zvyk věřící zachovávali na památku seslání „Nebeského daru“– vzájemně si zaslali pozdravy a také dárky, v traktátu definované jako *res iocundas et delicatas et praecipue odoriferas inter duas pulchras scutellas*. Někteří však je dávají jen proto, stýská si Jan z Holešova, aby sami měli štěstí. Domnívají se totiž, že ten, kdo nikoho neobdaruje, příští rok zchudne.

Shodně jako Jan z Holešova ozřejmuje původ vzájemného obdarování Michal Polák (Michael de Czeszew, Michael Polonus) v *Sermones de sanctis latino-bohemici* z konce 15. či začátku 16. století:

Largum sero vocatur ista dies, quod large nos donavit milý Buoh quasi hodie suo carissimo filio et in memoriam illius largitatis, christiani etiam homines habent modum, quod ex caritate uni aliis dona mittunt, quia nobis omnibus dar nad dary quasi hodie datus est...²⁸

Čtvrtý zvyk obnášel pečení velkého bílého chleba (*magnus albus panis*) symbolizujícího Ježíše Krista. Pokládal se v domě na stůl a čeleď z něj mohla krájet sobě i chudým přichozím. Někteří však nechávali chléb na stolech, aby se v noci mohli najíst bůžkové. Jan z Holešova je srovnává s těmi, kteří kdysi dávali pokrmy na hroby svých blízkých, aby se nasytily duše vycházející v noci z hrobů.

Pátý zvyk byl spojen s větší konzumací ovoce oproti jiným obdobím v roce. To se současně dávalo večer na stůl, kde bylo volně k dispozici

²⁷ Tomáš ze Štítného: *Knížky o hře šachové a jiné*. Ed. F. Šimek. Praha 1956, s. 113.

²⁸ Národní knihovna Praha. Sg. XI F 3, f. 58. Srov. *Literární činnost utrakvistů doby poděbradské a jagellonské*. Ed. A. Molnár. Acta reformationem bohemicam illustrantia 1. Praha 1978, s. 243–244, č. 160; Bartoš, František M.: *Dvě studie o husitských postilách*. Rozpravy ČSAV. Řada SV 65/4. Praha 1955, s. 68–82; Týž: *Husitští kazatelé a postily věku poděbradského*. Theologická příloha Křesťanské revue 28, 1961, s. 147–151; Malý výbor ze staročeské literatury. Ed. I. J. Hanuš. Praha 1863, s. 31–39; Hanuš, Ignác J.: *Příspěvky k historii literatury české*. Časopis Musea Království českého 35, 1861, s. 111–115.

čeledi a potřebným. Ovocné stromy se ovíjely bílou slámou jako připomínka nevinnosti Panny Marie nosící v sobě vznešený plod – Ježíše Krista. I při tomto zvyku dostává ďábel svůj podíl, jelikož mnozí krájejí ovoce jen proto, aby poznali budoucnost, stromy pak ovazují kvůli dobré úrodě v příštím roce.

Šestý zvyk se vztahoval ke koledě. Jan z Holešova podává svérázný výklad jejího vzniku doplněný etymologickým exkurzem, jak jej vyslechl od starých lidí. Po zmatení jazyků prý Slované zamířili přes Chorvatsko do Čech, kde nadále uctívali babylonského boha Béla. Kromě bohoslužeb v chrámech chodili jejich kněží každý první den v měsíci (tedy o kalendách) s modlou Béla po domech a česky zpívali píseň *Beli, Beli, dubec stojí prostřed dvora*, přičemž prostřednictvím slov *Beli, Beli*, předcházejících každému dalšímu verši, žádali Béla o zajištění zdatu v následujícím měsíci.²⁹ Lidé dávali modle různé dárky, které pak kněží tajně odebrali k vlastnímu užítku. S postupující christianizací převzali zvyk křesťanští kněží, kteří místo modly Béla začali nosit obraz ukřižovaného Krista. Slova *Beli, Beli* nahradili termínem *vele, vele*, který ve staré češtině znamenal „mnoho“. Až svatý Vojtěch omezil tento obyčej na jediné období v roce – na předvečer a oktáv Narození Páně. Zároveň změnil ve slově *calendisant (calendizant)* hlásku „a“ v „o“, aby se základem slova stalo sloveso *colo*. Pojmem *koleda* (termín je uveden česky), dříve *kalenda*, bylo označováno uctívání Krista a někdy i to, co se při koledování dávalo darem.

Sám autor traktátu nalézá původ koledy v narození Syna Nebeského krále jako pána celého světa. Narodí-li se totiž syn pozemskému králi, v širokém okolí poslové oznamují, že se narodil nový pán země. Jako výraz radosti z oné noviny je těmto zvěstovatelům darován chléb lidově zvaný *kolacz* (termín je uveden česky). Stejně je možno nahlížet na obchůzku kněží a žáků, kteří, oblečení v bílá roucha, nosí dům od domu obraz narozeného Syna Božího, zpívajíce a okuřující navštívená stavení. Věřící jim dávají peníze, na důkaz oddanosti narozenému Pánu pokleknou před jeho obrazem, před nímž jsou nesený zapálené svíce tak jako před královským průvodem. Najdou se však i tací, kteří koledují po celou noc (Jan z Holešova trefně poznamenává *ut boves mugientes*) a okuřují pouze sami pro sebe. Některé ženy dokonce brání vynášení uhlí z kadidelnice z domu a vytřásají je do pece v obavě, aby z jejich domu neodešlo štěstí. Nadto se z kadidla věštěním pokoušejí zjistit, jak jsou milovány od svých mužů i od jiných lidí.

Poznatky o příchodu Slovanů do Čech čerpal Jan z Holešova, jak sám uvádí, z *Kroniky české Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava* (v traktátu *Chronica imperatoris Caroli IV.*), v níž čteme následující řádky:

²⁹ Srov. Fischer, A.: *Kult Welesa*, s. 46–51.

*Tandem in Charuacia fuit quidam homo nomine Czech, qui propter homicidium perpetratum in quendam magnatem parcium earundem Carnaciam derelinquens cum fratribus et consortibus suis ivit querere, in qua securus posset existere, patriam sibi novam...*³⁰

Jedna pasáž z *Nedělní postily* sepsané roku 1436 hradištským kanovníkem Matějem až nápadně připomíná onu část traktátu *Largum sero*, která líčí počátky koledy, a mohla by tak být pokládána za ranou recepci díla Jana z Holešova:

*Nam et Bohemi cum adhuc erant pagani, Beel adorabant et propterea nescientes eum nominare dixerunt: Wele wele stogi dubecz przostrzed dwora, quem adhuc eorum imitatores decantabant.*³¹

Kolední praxi zaznamenal v *Řečech nedělních a svátečních* Tomáš ze Štítného. I tady se objevuje koláč jako odměna za koledování:³²

*Protož z dobrého a slušného obyčeje chodie večeros kněžie koledovat, jako koláč ziskujíc, ež již vyjdem z čakanie toho, ješto čakáno Spasitele, ež přide někdy. A řkú zpievajúc z knih Machabeón to slovo vzemše, ež se připodobnává k tomuto dni: „Židovstvo a Jeruzaléme, nerod'te se strachovati.“*³³

Píseň shodného názvu zpívali kněží při obchůzce také podle Jana z Holešova (v traktátu s latinským titulem *Judea et Jerusalem, nolite timere*), zaznamenaná je rovněž v antifonári Jistebnického kancionálu.³⁴

V rámci kritiky příliš profánního přístupu věřících k oslavě Božího narození zmiňuje koledu, okuřování kadidlem (nejen částí domu obývaných lidmi, ale i hospodářských stavení se zvířaty) a také sklon k pověrečným praktikám Petr Chelčický v *Postile*:

30 *Fontes rerum Bohemicarum* V. Ed J. Emler. Praha 1893, s. 4. V podobném duchu popisuje situaci po zmatení jazyků také *Kronika tak řečeného Dalimila*.

31 Moravský zemský archiv Brno. G 10 Sbíрка rukopisů, sg. 417, f. 65v. Srov. Č e r n ý , František: *Paběrky z moravského zemského archivu II. Kázání kněze Matěje s českými glosami*. Věstník České Akademie IX, 1900, s. 295. Na podobnost upozornil už N e j e d l ý , Zdeněk: *Dějiny I*, s. 311. B a r t o š , F. M.: *Přehled*, s. 4 – autor vyslovuje domněnku, že by autorem postily mohl být sám Jan z Holešova.

32 Těto shody si povšiml již S o u k u p , Jan: *Štědrovečerní koleda kněží ve století XIV*. Český lid 14, 1905, s. 90–91.

33 T o m á š z e Š t í t n é h o : *Knížky*, s. 203–204.

34 *Jistebnický kancionál I*. Graduale. Ed. J. Kolár – A. Vidmanová – H. Vlhová-Wörner. Brno 2005, s. 87 a 265 – svazek s kritickou edicí obsahující zmíněnou píseň teprve vyjde. Srov. také N e j e d l ý , Zdeněk: *Koleda husitských žáků*. Český lid 13, 1904, s. 49–52; S o u k u p , J.: *Štědrovečerní*, s. 90–91.

*Take y giny lid plný hrziechuo a slepotu obtieženy, genž nema ducha ani srdcze w sobie, tielesne obyčzege a mrtwe toliko plni na den narozenie Krystowa. Czary, kuzla a powiery gedna na ten hod a myslj, czo na ktere mssi ma offiery položit, czo kterym kolednikom dati, kterak vssezcky pokoge y chlewy zkaditi, rozkossi slawne sobie připrawiti, v rucha czista a draha se obleczy a swietu se w nich pocztiwie vkazowati...*³⁵

Synodální statuta z října 1407 nařizují, že musí být učiněna opatření neboť *multi sortilegi, sortilege, incantatores, incantatrices in diversi parochii commorantur et publice tollerantur per plebanos...*³⁶

Za zvláště náchylné k provozování magie byly považovány ženy. Takto je Tomáš ze Štítného zrazuje od snah získat srdce muže prostřednictvím kouzel:

*...nepomohú ižádné čary, kterýchžto proti Bohu nikoli od diablón ku pomoci nemáme hledati. Neb všecka kúzla, všeckny čary jsú lidské smlúvy s diáblem proti Bohu, někdy skrze znamenie zevná a někdy skrze tajná; neb, ačť se někdy něco v nich zdá, že by zlé nebylo, avšak vždy nějaká lest při tom jest a někaci nepotřební bobonci. Protož každá hospodyně s pomocí Božie nechaj kúzel...*³⁷

Sedmý zvyk spočíval v kladení slámy do světnic a kostelů, odkazoval na prostotu improvizovaného „porodního sálu“, v němž přišel na svět Spasitel světa. Vzhledem k posvátné památce na onu událost mnich varuje před znesvěcováním takových míst rozvernými intimními hrátkami. Ženy napomíná, aby se vyhnuly čarování se slámou, kterým se pokoušejí zajistit v následujícím roce pokoj od blech. Na závěr traktátu Jan z Holešova s povzdechem konstatuje, že po celý rok se neprovádí tolik kouzel jako právě o Štědrém dni. Vysvětluje si to tím, že ďábel vnuká lidem přesvědčení, že v tak velký svátek mají i čary větší moc.

V již uvedených latinsko-českých kázáních poučuje autor věřící, jak mají trávit slavnostní večer a nabádá je, aby se vystříhali magických úkonů:

³⁵ *Petra Chelčického Postila I.* Ed. E. Smetánka. Praha 1900, s. 57; srov. též *Č e l - č i c k ý*, Petr: *Sit' víry*. Ed. E. Smetánka. Praha 1929, s. 376 a *Staročeské satiry*, s. 21.

³⁶ *P o l c*, J. – *H l e d í k o v á*, Z.: *Pražské synody*, s. 284 – obdobná nařízení viz heslo ve věcném rejstříku *Superstitio*, s. 313. Hadačství (věštecství) je i jedním z témat Husova spisu *De vitiis (de sortilegio)*. Problematiku magie a pověr v husitském období shrnul Šmahel, F.: *Silnější*, s. 249–272, zde odkazy na relevantní literaturu.

³⁷ Ukázka je ze spisu *O hospodářovi, o hospodyně a o čeledi* – viz *T o m á š z e Š t í t n ě h o*: *Knižky*, s. 104.

Pomnietež! *Vesperae hodie erunt solemnes, ante prandium convenite, ut feliciter začali tu slavnost a pojezte záhe, non expectantes sero, quia postea homo non fit depositus ad devocionem*, když jie pozdie na noc, po nešpoře pojezte časem svym skrovnie a pomniete dnes varovati se čaruov, kauzluov, o hrozny tie to hřích – *non sedeatís hodie diu, záhe položte se, quia eo maturius erit matutinum, det vobis mily buoh et nobis in sanitate sine peccato* zítra bohda! abychom se sešli sem, *quia distribuet dona large rex celestis*.³⁸

V alegorickém sporu z přelomu 14. a 15. stol. vybízí *Neštěstí Tkadlečka*, aby se zeptal vymítačů démonů a čarodějnic, zda se jim „dílo“ vždy daří tak, jak by chtěli:

*Ztěž se mistrův těch, ješto' črty umějí vyháněti, vždy-li se jim trefilo po jich vuoli a po jich úmyslech; často jim slova silná a mocná nespomohla. Ztěž se na babách čarodějných, ješto se kúzly obierají, vždy-li sú jim jich čary pomohli aneb prospěli; často jim hřeblo ani pometlo ani trlice nespomohla ani kozel bradatý, na němž jest obkročmo nahá baba jezdila...*³⁹

V *Kázání na svátek narození Páně z Homiliáře opatovického* máme doloženy některé přetrvávající pohanské relikty – zvláště modloslužebnictví a víru v demony:

*Omne statim genus humanum ab illo innumerabilibus iniquitatibus inquinatum est et maxime in idolorum cultura, quia obliviscentes domini sui creatoris, alii solem alii lunam et sidera colebant, alii flumina et ignes, alii montes et arbores, sicut et adhuc pagani multi faciunt et plurimi etiam in hac terra nostra adorant daemonia et tantummodo christianum nomen habentes, pejores sunt quam pagani.*⁴⁰

V jiné homilii z téhož pramene je lid upomínán, aby se ani v těžkých chvílích (úhyn dobytka, epidemie moru) neuchyloval *ad malos viros, aut feminas, aut ad auguratrices aut ad maleficas, aut incantatores, aut falsas scripturas aut arbores vel ad fontes...*⁴¹

38 Národní knihovna Praha. Sg. XI F 3, f. 58.

39 *Tkadleček*. Ed. F. Šimek. Praha 1940, s. 38.

40 BGB I–I. s. 4; Obdobné pověrečné praktiky rázně vymýtil dle Kosmova podání kníže Břetislav – *Monumenta Germaniae Historica*. SS Nova series 2. Cosmae Pragensis Cronica Boemorum. Ed. B. Bretholz. Berlin 1923, s. 161; dále srov. Š m a h e l , F.: *Silnější*, s. 252–253, 265–266.

41 BGB I–I. s. 79; podobně s. 57. K tomu srov. P u l e c , Miloš J.: *Homiliář opa-*

Prameny Jana z Holešova

Benediktinský mnich prokládá text traktátu biblickými citáty a výroky církevních autorit, významná část pochází z děl ovlivněných scholastickou filozofií.

V díle nalezneme odkazy například na spisy Jana Zlatoústého (*Super Mattheum*), Jeronýma (*Epistola ad Damasum papam*), Augustina (*De trinitate*, *De doctrina christiana*, *Confessiones*, *De baptismo parvulorum*, *Epistola ad Dardanum*), Bernarda z Clairvaux (*Homiliae de laudibus Virginis Matris*), Hugona od sv. Viktora (*De Sacramentis christianae fidei*), Tomáše Akvinského (*In libros Sententiarum Petri Lombardi*) a na mnohé další. Jan z Holešova použil také dvě v podstatě „horké novinky“ – výše zmiňovanou *Chronica imperatoris Caroli IV. Příbika z Radenína*, řečeného Pulka-va z roku 1374 a spis *Historia trium regum* složený karmelitánem Janem z Hildesheimu kolem roku 1370.

Za nadčasový můžeme označit Janův přístup k orálním zdrojům. Při výkladu původu koledy píše, že jej vyslechl od starých lidí, a přestože v žádných knihách ani spolehlivých dokladech nenašel potvrzení správnosti tohoto vysvětlení, z úcty ke starým lidem je v traktátu uvádí jako zprávu o tom, co mu vyprávěli. Sám pak nastiňuje vlastní interpretaci problematiky. Z těch, kteří mu poskytli informace, vyzdvihuje jmenovitě starého kněze Aleše, jenž prý strávil hodně času na dvorech prelátů a knížat a neustále četl historická díla a různé kroniky a vůbec se zajímal o nové, neprobádané věci. V době sepsání traktátu však byl již po smrti, z poznámky Jana z Holešova vysvítá, že byl pochován v břevnovském klášteře.

Absence úryvku s Alešovým jménem ve wolfenbüttelském rukopise spolu s výrazně kratším rozsahem traktátu v něm zapsaném (oproti tisku a Pitrově opisu) přivedla Usenera k domněnce, že nejprve vznikl tento stručnější text, který byl až později Janem z Holešova rozšířen. Za jeho autora označil Usener právě kněze Aleše, o němž navíc tvrdil, že byl Němec, protože se musel vyptávat na české obyčeje a nerozuměl prý dobře textu české písně v traktátu citované.⁴² Při edici odlišil *Consuetudines* (Abhandlung des Presbyter Also über böhemische Weihnachtsbräuche) a *Largum sero* (Auswahl aus den Zusätzen in des Johannes von Holleschau *Largum sero*), Jana z Holešova nazval kompilátorem. Tyto závěry vzápětí odmítl jako nepodložené Josef Ladislav Píč.⁴³ Argumentoval krom jiného tím, že obšírnější zpraco-

toviský jako pramen národopisného bádání. Český lid 45, 1958, s. 97–103. Autor využívá historický pramen k poznání lidové kultury.

⁴² U s e n e r , H.: *Religionsgeschichtliche*, s. 6, 27–28.

⁴³ P í č , J. L.: *Zpráva*, s. 544–546.

vání bývá obvykle původní a zkrácené jeho přepisem. Dále zdůraznil, že z pasáže, z níž Usener usoudil na Alešovu německou národnost, v žádném případě nevyplývá, že by autor neuměl česky, zvláště pak užívá-li se v traktátu pro označení Štědrého večera opět ryze českého výrazu *largum sero* či bohemismů jako *oculata vidi*.⁴⁴

Teorii německého badatele průkazně vyvrátil Brückner, když poukázal na Augustinův citát v traktátu, jež se Usener v díle církevního otce marně snažil dohledat. To se mu však nemohlo podařit, jelikož autorem výroku nebyl Augustin, ale Jan z Holešova. Pisatel wolfenbüttelského traktátu se totiž při přepisu dopustil časté písařské chyby – přeskočil zrakem několik řádků na konec citátu uzavřený jménem autora (*ut b. Augustinus – hec b. Augustinus*) a pokračoval slovy Jana z Holešova. Líčení sedmého zvyku zase ukončil, aniž jako v ostatních případech doplnil, jaký podíl na něm má ďábel ovlivňující chování lidí.⁴⁵

Srovnání rukopisů a tisku

Jak už bylo řečeno, wolfenbüttelský traktát je výrazně kratší než ostatní zachovaná znění. Chybí úvodní dedikace, jsou vypuštěny komplikované teologické vývody a citáty, přičemž zkrácení je na některých místech naznačeno *etc.* V malém množství se objevují i dodatky.⁴⁶ Část textu, v níž autor pojednává o získávání důležitých zpráv z vyprávění starých lidí, je přesunuta na samotný závěr traktátu. V olomouckému tisku předchází textu traktátu stať o lednových kalendách, na závěr jsou připojeny latinské texty koled, které byly zpívány v Čechách, na Moravě a v Horním Slezsku.⁴⁷ V tisku se vyskytuje velký počet chyb, na několika místech editor přeskočil i více než deset slov.⁴⁸ Kanovník Jan Václav Freyenfels, kterému bylo dílo věnováno, prý výtisky skupoval a ničil.⁴⁹ V pražském a wolfenbüttelském rukopise (na rozdíl od krakovského rukopisu a olomouckého tisku) chybí

44 V později vycházejících studiích o vánočních svátcích je nicméně za autora traktátu označován mnich Aleš – srov. T i l l e , Alexander: *Die Geschichte der deutschen Weihnacht*. Leipzig 1893; M i l e s , Clement A.: *Christmas in Ritual and Tradition, Christian and Pagan*. New York 1912.

45 F. 28v^b a 30v^a. Srov. B r ü c k n e r , A.: *Przyczynki*, s. 314–315.

46 Např. citát z proroka Barucha, f. 25v^b.

47 *Largissimus vesper*; stať je na s. 5–26, koledy se nacházejí na neoznačených posledních pěti stranách.

48 Např. na s. 45 po slovech *ex semine viri* nebo na s. 58 po slovech *infusa farinae*.

49 Srov. B r ü c k n e r , A.: *Przyczynki*, s. 312.

jmenovité oslovení faráře v Lysé Přibyslava, v pražském navíc schází úplný závěr (dvě věty) – sdělení, že Jan z Holešova dává dílko nejdražšímu příteli jako štědrovečerní dárek.

Již při zběžném srovnání rukopisů a tisku můžeme vypožorovat některé odlišnosti, často není jednotná varianta ani v jednom ze zkoumaných textů. Pro ilustraci uvádíme několik výraznějších z nich příloze.

Závěrem

Při pročítání obyčejů si nelze nevšimnout přesahu do současnosti – půst, krájení jablka, dárky – zvyky, které si při slavení Štědrého večera podržely svůj význam až do dnešních dní. Traktát *Largum sero* Jana z Holešova tak dokresluje místy vybledlý obraz lidové religiozity v předhusitské době a přináší cenné informace pro studium každodennosti středověkého člověka. Tento mnohvrstevnatý text může zaujmout badatele napříč vědními disciplínami – historika či filologa, muzikologa, etnografa nebo teologa, v podstatě však může obohatit kteréhokoli vnímavého čtenáře.

DER TRAKTAT *LARGUM SERO*: EIN BEITRAG ZUR VOLKSFRÖMMIGKEIT IM MITTELALTER

Der Traktat *Largum sero* des Johann von Holleschau entstand zwischen 1397–1405 auf Bitten des Pfarrers Přibyslav in Lissa (Lysá na Labem). Überliefert sind vier Handschriften vom Beginn des 15. Jahrhunderts (Jagiellonen-Universität Krakau – Universitätsbibliothek, Bibliothek des Nationalmuseums Prag, Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel) und ein Olmützer Druck mit dem Titel *Largissimus vesper seu Colledae historia* aus dem Jahre 1761. Die Edition des Wolfenbütteler Traktats nahm Hermann Usener vor (1889), die Krakauer Handschrift edierte Aleksander Brückner (1916). Bislang haben sich insbesondere polnische und tschechische Historiker mit diesem Traktat befasst. Im Jahre 1926 entdeckte Čeněk Zíbrt eine neue Handschrift in der Bibliothek des Prager Nationalmuseums. Eine teilweise Übersetzung des Traktats ins Tschechische besorgte Rudolf Holinka.

Johann von Holleschau (cca 1366–1436) ist zugleich Autor eines Kommentars zum geistlichen Lied *Hospodine, pomiluj ny* (*Expositio cantici sancti Adalberti Hospodine, pomiluj ny*). In *Largum sero* trug der Verfasser die sieben am meisten verbreiteten Weihnachtsbräuche zusammen (Fasten, Bewirtung Bedürftiger, Versenden von Geschenken, Backen des großen weißen Brotes, höherer Verbrauch von Obst, Weihnachtslieder, Legen von Stroh in die Stuben und Kirchen), deren Entstehung er mit der christlichen Tradition verbindet. Der Text des Traktats ist voll von biblischen Zitaten und Aussprüchen kirchlicher Autoritäten, ein bedeutender Teil stammt aus von der scholastischen Philosophie beeinflussten Werken.

Aus einem Vergleich der Handschriften und des Drucks geht hervor, dass der Wolfenbütteler Traktat wesentlich kürzer ist als die übrigen erhaltenen Fassungen. Angesichts dieser Tatsache nahm Usener an, Autor des kürzeren Textes sei deutsche Priester Alesch gewesen,

während Johann von Holleschau lediglich als Kompilator fungiert habe, der den Traktat später verbreitete. Die Theorie des deutschen Forschers widerlegte Brückner in seiner Einleitung zur Edition der Krakauer Handschrift beweiskräftig.

In dem Wolfenbütteler Traktat fehlt die einleitende Dedikation, komplizierte theologische Auslegungen und Zitate sind entfernt, die Abbreviaturen sind mit *etc.* angegeben. In geringem Umfang erscheinen zudem auch Anhänge. Im Olmützer Druck finden sich zahlreiche Fehler, an einigen Stellen hat der Editor mehr als zehn Wörter übersprungen. In der Prager und Wolfenbütteler Handschrift fehlt (im Unterschied zur Krakauer Handschrift und zum Olmützer Druck) die namentliche Anrede des Pfarrers Přibyslav in Lissa, in der Prager Handschrift vermisst man darüber hinaus den gesamten Schluss. Häufig findet sich in keiner der überprüften Texte eine einheitliche Variante.

Der Traktat *Largum sero* des Johann von Holleschau zählt zu den einzigartigen Dokumenten der Volksfrömmigkeit in vorhussitischer Zeit, er liefert wertvolle Informationen für das Studium des Alltagslebens des mittelalterlichen Menschen. Durch seinen Inhalt ist er für Forscher verschiedener Wissenschaftsdisziplinen von Interesse.

PŘÍLOHA

Varianty textu ve zkoumaných rukopisech a tisku

Krakov (sg. AA V 1, 1700)	Praha	Wolfenbüttel	Olomouc
adiutorio mandato vestro pareo (337a)	adiutorio mandatis vestris pareo (128r ^a)	<i>vynecháno</i>	adjutorio mandato vestro pro eo (s. 28)
Gwilhelmus ait Durandi in Racionali suo (338a)	Gwilhelmus autem Durandi in Racionali suo (128v ^a)	<i>vynecháno</i>	episcopus Wilhelmus Altissiodorensis in speculo seu rationali suo (s. 32)
generati sicut nos in conceptione (341a)	generare sicut nos in conposicione (130r ^a)	generari sicut nos in conceptione (26r ^b)	<i>vynecháno</i>
duas pulchras partes scilicet animam racionalem mundissimam ut dicit Daniel (342a)	pulchras duas partes mundissimam et carnem humanam castissimam ut dicit Damascenus (130v ^a)	<i>vynecháno</i>	duas pulcherimas scutellas scilicet animam racionalem mundissimam & carnem humanam castissimam ut dicit Damascenus (s. 49)
Petrus vel Iohannes mittit vobis (342b)	Petrus vel Iohannes mittunt tibi vel vobis (130v ^a)	<i>vynecháno</i>	Petrus vel Joannes Dlapka mittunt nobis (s. 50)
leccio que fit circa oblacionem pistacionem (344b)	locucio que fit circa oblatorum pistacionem (131v ^b)	leccio que fit circa oblatorum pistacionem (27v ^b)	lectio que fit circa pistationem (s. 58)
eum in Wyenna (347a)	Ipsium in Brunna (132v ^b)	<i>vynecháno</i>	eum in Bruna (s. 67)
mutavit eciam demones et sensum earum dicendo (349b)	mutavit eciam dictiones et sensum earum dicendo (134r ^a)	mutavit eciam denominationes et sensum earum dicendo (29r ^b –29v ^a)	mutavit etiam donationes et sensum earum dicens (s. 76)
Brenowiensi monasterio (350a)	Brunowyensi monasterio (134r ^b)	<i>vynecháno</i>	Brzevnoviensi monasterio (s. 77)
albo representat castitatem ecclesia (351b)	albedo representat castitatem ecclesia (134v ^b)	albedo representat castitatem ecclesia (30r ^a)	albedo repraesentat castitatem etiam (s. 82)
ad stubas quantam irreverenciam facit strato mundis castissimisque sex septimanis Matris Dei (353a)	ad stubas quantam irreverenciam faciunt mundis castissimisque mulieribus que sex septimanas dei (135v ^a)	<i>vynecháno</i>	ad scubas quantum irreverentiam faciunt modis castissimis quae sex septimanis Matris Dei (s. 87–88)
sortilegiis eorum ipsis nescientibus et letanter adimplent ut ea (353b)	sortilegiis eorum ipsis nescientibus ut latenter adimpleant ea (135v ^b)	<i>vynecháno</i>	latenter adimplent ea (s. 89)